

Cesty ke spektru operátorů

Spektrum operátoru je podstatné tím, že určuje možné hodnoty pozorovatelných. Pro jiné účely potřebujeme i patřičnou projektorovou míru, ale vždy je dobré mít první představu o tom, jak spektrum vypadá a jaký má rozklad na bodovou a spojitou část. Předvedeme si dnes některé metody, jak k $\sigma(A)$ dojít, pokud operátor A byl vytvořen z nějakých jednodušších operátorů, jejichž spektra známe.

Funkce operátoru

O spektru $f(A)$, kde $f \in \Phi_{E_A}$, máme již jednu informaci: jedná se o esenciální spektrum funkce f při míře E_A . To je sice univerzálně pravda, ale není to obecně příliš praktický návod. Ukážeme si tvrzení, které nám o spektru řekne více.

Věta (10.5.4). Nechť $A \in \mathcal{L}_{sa}(\mathcal{H})$, nechť $f \in \Phi_{E_A}$.

1. Je-li $\lambda \in \sigma_p(A)$, pak $f(\lambda) \in \sigma_p(f(A))$ a vlastní vektory A příslušející λ jsou také vlastními vektory $f(A)$ příslušejícími $f(\lambda)$.
2. Je-li funkce f na spektru A spojitá, pak $\sigma(f(A)) = \overline{f(\sigma(A))}$.

Důkaz. Nechť ψ je vlastní vektor A příslušející vlastnímu číslu λ . Využijeme toho, že $E_A(\{\lambda\})$ je projektor na vlastní podprostor, a tedy $E_A(\{\lambda\})\psi = \psi$. Odsud plyne, že $\mu_\psi^{(A)}$ je soustředěna na množině $\{\lambda\}$: platí totiž

$$\mu_\psi^{(A)}(\{\lambda\}) = (\psi, E_A(\{\lambda\})\psi) = (\psi, \psi) = \mu_\psi^{(A)}(\mathbb{R}) \quad (1)$$

a pozitivita míry $\mu_\psi^{(A)}$ spolu s konečností nenechává jinou možnost, než že všechny množiny disjunktní s $\{\lambda\}$ zobrazuje na nulu.

Nechť nyní $T = f(A) - f(\lambda)I = \mathcal{J}_{E_A}(f(x) - f(\lambda))$. Z pravidel funkcionálního počtu využijeme rovnici

$$\|\mathcal{J}_{E_A}(f(x) - f(\lambda))\psi\|^2 = \int_{\mathbb{R}} |f(x) - f(\lambda)|^2 d\mu_\psi^{(A)}(x), \quad (2)$$

ale díky objevené vlastnosti míry $\mu_\psi^{(A)}$ stačí integrovat na množině $\{\lambda\}$, a na té je integrand nulový. Proto

$$\|f(A)\psi - f(\lambda)\psi\|^2 = 0, \quad f(A)\psi = f(\lambda)\psi. \quad (3)$$

Pro druhou část uvažujeme funkci, která je spojitá. Poznamenejme, že spojitost na spektru je ve skutečnosti postačující podmínkou pro $f \in \Phi_{E_A}$, protože implikuje obě vlastnosti definující tuto větší množinu. Můžeme psát: $C(\sigma(A)) \subset \Phi_{E_A}$.

Vezměme $\lambda \in \sigma(A)$ a $\mu = f(\lambda)$. Napíšeme podmínku spojitosti f ve tvaru

$$\forall \varepsilon > 0: \exists \delta > 0: f^{-1}(U_\varepsilon(\mu)) \supset U_\delta(\lambda) \quad (4)$$

a na obě strany $\supset$ použijeme spektrální míru E_A :

$$\forall \varepsilon > 0: \exists \delta > 0: E_A(f^{-1}(U_\varepsilon(\mu))) \geq E_A(U_\delta(\lambda)) \quad (5)$$

Nutnou a postačující podmínkou $\lambda \in \sigma(A)$ je ale

$$\forall \delta > 0: E_A(U_\delta(\lambda)) \neq 0, \quad (6)$$

takže i $E_A(f^{-1}(U_\varepsilon(\mu))) \neq 0$ pro všechna $\varepsilon > 0$, což je definičním vztahem pro $\mu = f(\lambda) \in R_{ess}^{(E_A)}(f) = \sigma(f(A))$.

Pro opačnou implikaci uvažujeme μ mimo *uzávěr* množiny $f(\sigma(A))$, takže μ leží mimo $f(\sigma(A))$ včetně nějakého ε -okolí:

$$\exists \varepsilon > 0 : U_\varepsilon(\mu) \cap f(\sigma(A)) = \emptyset \quad (7)$$

Na obě strany použijeme postupně f^{-1} a E_A a dozvídáme se

$$\exists \varepsilon > 0 : E_A(f^{-1}(U_\varepsilon(\mu)) \cap \sigma(A)) = 0. \quad (8)$$

Protože $\sigma(A)$ je nosičem E_A , $E_A(M \cap \sigma(A))$ a $E_A(M)$ jsou stejné. Tak se dozvídáme, že množina $f^{-1}(U_\varepsilon(\mu))$ je E_A -nulová pro nějaké $\varepsilon > 0$, což implikuje $f(\lambda) \notin R_{\text{ess}}^{(E_A)}(f)$.

Z předchozích dvou částí důkazu se dozvídáme:

$$\begin{aligned} f(\sigma(A)) &\subset \sigma(f(A)), \\ \mathbb{C} \setminus \overline{f(\sigma(A))} &\subset \mathbb{C} \setminus \sigma(f(A)), \end{aligned} \quad (9)$$

ale když nad první inkuzí uděláme *uzávěr*, což pravou stranu nezmění, dostáváme nutnou a postačující podmínku rovnosti mezi množinami $\sigma(f(A))$ a $\overline{f(\sigma(A))}$. $\square$

Poznámky: Opatrnost, s jakou je věta formulována, je opodstatněná:

- V bodovém spektru $f(A)$ se mohou objevit i hodnoty, které nejsou žádným obrazem vlastních hodnot A . Například Q má bodové spektrum prázdné, ale do $\sigma_p(T_f) = \sigma_p(f(Q))$ patří každá hodnota, které $f(x)$ nabývá na nějakém nenulovém intervalu.
- Uzávěr je důležitý, protože obraz uzavřené množiny při spojitým zobrazení nemusí být uzavřený. V některých případech to však zajištěno je, například pokud $\sigma(A)$ je omezené (tedy pro A hermitovský).

Druhá část věty má naprosto přímočaré zobecnění i na funkce n komutujících operátorů A_1 až A_n (10.7.6): je-li $f \in C(\sigma(A_1) \times \dots \times \sigma(A_n))$, pak spektrum operátoru $f(A_1, \dots, A_n)$ je rovno *uzávěru* množiny $f(\sigma(A_1) \times \dots \times \sigma(A_n))$. O bodovém spektru ovšem mnoho říct nelze.

Příklady:

- Spektrum hybnosti na $L^2(\mathbb{R})$ je $\sigma(P) = \mathbb{R}$, totéž platí pro operátory složek hybnosti na $L^2(\mathbb{R}^n)$. Protože obrazem množiny $\mathbb{R}$ při $x \mapsto x^2$, stejně jako množiny $\mathbb{R}^n$ při $x \mapsto x_1^2 + \dots + x_n^2$, je $\langle 0, +\infty \rangle$, je tato množina spektrem operátoru volné energie v obou situacích.
- Spektrem operátoru $H = P^2 + Q^2$ na $L^2(\mathbb{R})$ je množina lichých přirozených čísel. Pro $\mu \in \rho(H)$ dosazením H do $f(\lambda) = 1/(\lambda - \mu)$ dostáváme rezolventu $R_H(\mu)$. Z věty vyplývá, že $1/(2n + 1 - \mu)$ jsou vlastní čísla R_H s vlastními vektory stejnými, jako má H , jedná se tedy o operátor s čistě bodovým, nedegenerovaným spektrem. Kromě těchto hodnot je ve spektru ještě jejich hromadný bod, 0, který není obrazem žádného λ – musí tedy být prvkem $\sigma_c(R_H(\mu))$. Tyto spektrální vlastnosti odpovídají kompaktnímu operátoru; lze se snadno přesvědčit, že skutečně $R_H(\mu) \in \mathcal{J}_\infty(\mathcal{H})$ pro každé $\mu \in \rho(H)$.

Samosdružená rozšíření

Mnoho se o spektru můžeme dozvědět i v rámci teorie samosdružených rozšíření symetrických operátorů.

Připomeňme, že pro uzavřený operátor T definujeme oblast regularity jako množinu hodnot

$$\pi(T) = \{\lambda \in \mathbb{C} \mid \exists c > 0 : \forall \psi \in D(T) : \|T\psi - \lambda\psi\| \geq c\|\psi\|\}. \quad (10)$$

Zabývejme se jejím doplněm. Do něj patří čísla, pro která $\|T\psi - \lambda\psi\|$ pro jednotková ψ nemá spodní hranici jinou než nula. To může mít pouze dvě příčiny,

1. existuje nenulové $\psi \in D(T)$ takové, že $T\psi = \lambda\psi$, tedy $\lambda \in \sigma_p(T)$,
2. $\lambda \notin \sigma_p(T)$, ale existuje posloupnost jednotkových $\psi_n \in D(T)$ takových, že $(T - \lambda I)\psi_n$ jsou vektory s normou limitně klesající k nule.

Ve druhém případě můžeme psát: $(T - \lambda I)^{-1}$ je na svém definičním oboru, kterým je $\text{Ran}(T - \lambda I)$, neomezený operátor. Snadno nahlédneme, že se jedná o nutnou i postačující podmínku.

V prvním případě tedy má rovnice $T\psi = \lambda\psi$ nenulové řešení, ve druhém se této vlastnosti lze alespoň v jistém smyslu blížit. Uzavřenou množinu $\mathbb{C} \setminus \pi(T)$ z tohoto důvodu občas nazýváme *přibližně bodovým spektrem* $\sigma_{\text{ap}}(T)$. Je evidentní, že pokud dva uzavřené operátory T, S splňují $T \subset S$, pak $\sigma_{\text{ap}}(T) \subset \sigma_{\text{ap}}(S)$: vlastní vektor či posloupnost vektorů z $D(T)$ zaručující $\lambda \in \sigma_{\text{ap}}(T)$ můžeme pro operátor S jednoduše použít stejnou.

Pro normální operátor T je $\pi(T) = \rho(T)$ a rovnají se tedy i jejich doplňky. **Celé spektrum každého normálního operátoru je tedy přibližně bodové.** Zejména si to budeme pamatovat pro samosdružené operátory.

Uvažujme nyní symetrický operátor A s indexy defektu (n, n) a jeho uzavřené symetrické rozšíření A' . Podle druhé von Neumannovy formule je $D(A')$ roven $D(A)$ zvětšenému o nějaký podprostor G , $\dim G = m \leq n$. Podle předchozího odstavce se přibližně bodové spektrum A může při rozšíření na A' pouze zvětšit.

Může se stát, že vektory přidané do definičního oboru zahrnují nějaké vlastní vektory A' , ovšem nejvýše m takových lineárně nezávislých. Bodové spektrum se tedy může rozšířit o vlastní hodnoty s násobností nejvýše m , nebo se pro existující vlastní podprostory může navýšit dimenze jejich vlastních podprostorů.

Může také přibýt bod $\lambda \in \mathbb{C}$, které splňuje druhou z možností výše, tedy pro který je $A' - \lambda I$ invertibilní a $(A' - \lambda I)^{-1}$ neomezený, i když $(A - \lambda I)^{-1}$ nebyl. (Že nemusíme ověřovat invertibilitu $A - \lambda I$, je jednoduché cvičení pro posluchače.) Bod $\lambda \in \pi(A)$ tedy přechází do $\sigma_{\text{ap}}(A')$. Ovšem o oblasti regularity víme, že $A - \lambda I$ má uzavřený obor hodnot. Zvětšením oboru $D(A)$ o podprostor G dojde ke zvětšení

$$\text{Ran}(A' - \lambda I) = \text{Ran}(A - \lambda I) + (A - \lambda I)G. \quad (11)$$

Touto operací nemůže z uzavřeného podprostoru vzniknout neuzavřený, pokud prostor G je konečnědimenzionální, tedy zejména, pokud indexy defektu jsou **konečné**. V takovém případě je operátor $(A' - \lambda I)^{-1}$ uzavřeným operátorem definovaným na uzavřeném podprostoru, a tedy omezený, a možnost, kterou jsme zkoumali, je vyloučena.

Shrňme tato pozorování:

- $\sigma_{\text{ap}}(A') \supset \sigma_{\text{ap}}(A)$,
- $\sigma_{\text{p}}(A') \supset \sigma_{\text{p}}(A)$, $\dim \text{Ker}(A - \lambda I) \leq \dim \text{Ker}(A' - \lambda I) \leq \dim \text{Ker}(A - \lambda I) + m$,
- pro konečné $\dim G$ platí $\sigma_{\text{ap}}(A') \setminus \sigma_{\text{p}}(A') \subset \sigma_{\text{ap}}(A) \setminus \sigma_{\text{p}}(A)$ (množina se nemůže zvětšit, zmenšit ale ano, pokud z některého jejího bodu vznikla rozšířením vlastní hodnota).

Pro **konečné** indexy defektu tedy k přibližně bodovému spektru mohou v rámci symetrického, potažmo samosdruženého rozšíření přibýt pouze vlastní hodnoty konečné násobnosti. Pokud tedy nějakým způsobem $\sigma_{\text{ap}}(A)$ zjistíme, stačí pro operátor A' dořešit rovnici vlastních čísel (která je přímočará) a známe celé spektrum.

Esenciální a diskrétní spektrum

Alternativou k hledání σ_{ap} uzavřeného operátoru T je takzvané *esenciální spektrum* σ_{ess} . Podmínka náležitosti

$$\lambda \in \sigma_{\text{ess}}(T) \iff \exists (\psi_n)_{n \in \mathbb{N}} \subset D(T): (\forall n \in \mathbb{N}: \|\psi_n\| = 1), T\psi_n - \lambda\psi_n \rightarrow 0, \psi_n \xrightarrow{w} 0. \quad (12)$$

je oproti $\sigma_{\text{ap}}(T)$ posílena o požadavek, že posloupnost jednotkových vektorů (ψ_n) konverguje k nule ve slabé topologii, tedy například se jedná o vzájemně ortogonální vektory. (Alternativně se setkáme s formulací, že nemá konvergentní podposloupnost.) Odsud je zřejmé, že $\sigma_{\text{ess}}(A) \subset \sigma_{\text{ap}}(A)$. Podmínka (12) je známa jako **Weylovo kritérium** (ve variantách pro σ_{ess} i pro σ_{ap}).

O něco více můžeme říci pro uzavřené *symetrické* operátory. Do esenciálního spektra $A \in \mathcal{L}_{\text{cs}}(\mathcal{H})$ patří $\lambda \in \mathbb{C}$ právě tehdy, je-li buď *vlastní hodnotou nekonečné násobnosti*, nebo $(A_\lambda - \lambda I)^{-1}$ je *neomezený operátor*, kde A_λ je

část A v prostoru $\text{Ker}(A - \lambda I)^\perp$. (Symetrie A je zde využita k tomu, že A je jádrem $A - \lambda I$ redukován, díky čemuž konstrukce A_λ má smysl.)

Druhá část formulace umožňuje být prvkem σ_{ess} i některým vlastním hodnotám konečné násobnosti. To v případě, že by stále byly součástí přibližně bodového spektra operátoru A_λ , který z A vznikne, odstraníme-li vlastní podprostor příslušející λ . Jedná se přesně o ty vlastní hodnoty, které jsou současně **hromadnými body** a.p. spektra A , protože jejich přítomnost v $\sigma_{\text{ap}}(A)$ je i po odstranění vlastního prostoru stále zaručena uzavřeností množiny. Jediné body, které jsou v $\sigma_{\text{ap}}(A)$ oproti $\sigma_{\text{ess}}(A)$ navíc, jsou tedy *izolované* vlastní hodnoty *konečné* násobnosti. Tato množina se nazývá *diskrétní spektrum* $\sigma_{\text{d}}(A)$.

Pomocí esenciálního, příp. diskrétního spektra můžeme přeformulovat předchozí výsledek. Pro uzavřené symetrické rozšíření A' uzavřeného symetrického operátoru A platí

- $\sigma_{\text{p}}(A') \supset \sigma_{\text{p}}(A)$,
- $\sigma_{\text{ess}}(A') \supset \sigma_{\text{ess}}(A)$,

v případě konečných indexů defektu $n_\pm(A)$ konkrétněji

- $\sigma_{\text{d}}(A') \supset \sigma_{\text{d}}(A)$, protože z vlastní hodnoty konečné násobnosti nemůže vzniknout nekonečné násobnosti nebo z izolované neizolovaná,
- $\sigma_{\text{ess}}(A') = \sigma_{\text{ess}}(A)$, protože množina se nemůže zvětšit ze stejného důvodu, jako nemohla $\sigma_{\text{ap}} \setminus \sigma_{\text{p}}$, ale zmenšit se také nemůže.

Poslední rovnice je velice důležitá: pro $A \in \mathcal{L}_{\text{cs}}(\mathcal{H})$ s konečnými indexy defektu má **každé jeho $\mathcal{L}_{\text{cs}}$ rozšíření esenciální spektrum stejné a může se lišit jen v diskrétní části.**

Poznámka: Inkluze pro σ_{p} , σ_{ap} a σ_{ess} platí pro *jakékoli* uzavřené rozšíření *jakéhokoli* uzavřeného operátoru, symetrie nehraje roli. Všechny množiny jsou určeny existencí nějakých vektorů nebo posloupností vektorů v definičním oboru operátoru, která se v rozšíření nemůže pokazit.

Stabilita esenciálního spektra

Esenciální spektrum má ještě jeden speciální význam pro **samosdružené** operátory s poruchou, například operátory energie. Platí (bez důkazu, viz věta 10.4.9 a komentář k §10.4):

Věta. Nechť $A \in \mathcal{L}_{\text{sa}}(\mathcal{H})$, nechť C je *relativně kompaktní* vůči A . Pak $\sigma_{\text{ess}}(A + C) = \sigma_{\text{ess}}(A)$.

Relativní kompaktnost je zde definována analogicky relativní omezenosti (viz 25.3.): C je relativně kompaktní vůči A , je-li $CR_A(\mu)$ kompaktní operátor pro libovolné $\mu \in \rho(A)$ (pokud platí pro jednu hodnotu, platí již pro všechny díky rezolventním formulím).

Esenciální spektrum je nedocenitelným pomocníkem v argumentaci, jak vypadá spojitá část spektra pozorovatelných, protože jej stačí najít v nějaké jednodušší situaci (symetrický operátor před rozšířením, operátor bez poruchy) a dohledat jen vlastní vektory. Příklady uvidíme na cvičení.